

6

Een vreemde taal bezigen als metafoor

Spreken, schrijven en lezen: het zijn activiteiten die gemakkelijk aanleiding geven tot overdrachtelijk gebruik. Ze figureren in uitdrukkingen als *met iemand lezen en schrijven*, *iemand de les lezen* en *niet te spreken zijn over iemand*. Deze uitdrukkingen laten in het midden in welke taal de activiteiten plaatsvinden, maar er bestaat ook een reeks uitdrukkingen waarin een vreemde taal centraal staat. In hoofdstuk 3 en 4 kwamen al voorbij: *dat is x voor mij* en *daar is geen woord x bij*. In welke uitdrukkingen speelt het bezigen van een vreemde taal nog meer een rol, waaruit bestaat die rol en welke talen worden specifiek genoemd?

Spreken

Het spreken van Frans staat van oudsher gelijk aan bluffen of opscheppen, blijkens de uitdrukkingen *Franse wind* 'poeha' (1812), *Franse bluf* 'opschepperij' (1853) en *wij zullen hem dat Frans praten/klappen wel afleren* (1858) voor 'een bluffer de mond snoeren'. *Betalen met Franse complimenten* (1787) wordt spottend gebruikt voor 'mooie woorden waar men niets aan heeft' en *een Frans saluut maken* (1858) voor 'betalen met complimentjes in plaats van met geld'. *Een Frans com-*

pliment maken (1899) of *een Frans afscheid nemen* wordt gezegd voor 'er stiekem tussenuit knippen in een gezelschap'.

Het zijn maar Franse gedachten (1858) zegt men als iemand losse meningen verkondigt die nooit bewaarheid worden. *Hij verstaat geen Frans* (1858) betekent 'hij wil er niets van weten'. *Ik spreek toch geen Frans?* (1892) wordt spottend gezegd als iemand voorwendt een gegeven waarschuwing of bevel niet te hebben begrepen. En een *Franse eed* (1858) is een belofte waaraan men zich helemaal niet wil houden. Tot slot betekent *Frans spreken* 'vals klinken' of 'kapot zijn' (1889): dat wordt gezegd van een aardewerken pot die als men ertegen tikt door zijn klank verraadt dat hij een barst heeft. Een synonieme uitdrukking is *Latijn spreken* (1912). Het zal wel een zinspeling zijn op 'vreemd, on-Nederlands klinken'.

Ook Italiaans spreken geldt als opschepperij, zo blijkt uit de uitdrukking *zij zullen u wel ander Italiaans leren klappen* of *praten* (1858) voor 'een lesje leren'. *Spaans* geldt als 'vreemd, zonderling': *dat komt mij Spaans voor* (1796) en *dat klinkt Spaans* (1876). Ook in het Duits zegt men *es kommt mir spanisch vor* of *das ist mir spanisch* voor 'raar, vreemd', maar daar dateren de uitdrukkingen al uit de zeventiende eeuw en zijn ze ontstaan als reactie op Karel V, die allerlei Spaanse gebruiken in de zestiende-eeuwse Duitse gebieden introduceerde die de Duitsers nogal zonderling vonden.¹ *Hij zei geen Spaans woord* en *ik heb er geen/niet één Spaans woord tegen* (1733) zijn versterkingen van 'geen enkel woord, geen stom woord'; waarschijnlijk wil *een Spaans woord* hier zeggen: een woord dat men toch niet verstaat.² Vergelijk *dat is Spaans voor mij* en *daar is geen woord Spaans bij* in hoofdstuk 3 en 4. Van dat stommetje spelen kon je ook weer afkomen: *hij is van [door] de Spanjaard genezen* (1864) stond voor 'hij praat te veel'.

Latijn staat bekend als een moeilijk leerbare taal, zo blijkt uit de uitdrukkingen *aan het eind van zijn Latijn zijn* (1782) 'uitgeput zijn, niet meer weten wat te doen of te zeggen' en *ergens zijn Latijn in steken* (1912) (Belgisch-Nederlands) 'er tijd en moeite aan besteden'. *Aan het eind van zijn Latijn zijn* is overigens een vertaling van het Franse *être au bout de son latin*.

Frans, Italiaans, Spaans en Latijn spreken komen er in uitdrukkingen dus niet zo heel goed van af. Daarentegen heeft Duits spreken een positieve connotatie: in 1931 zijn genoteerd *hij kent ook wel Duits* voor 'hij durft goed van zich af te spreken', *uit een Duits hart* voor 'openhartig, oprecht', en *een Duitse* staat in Brugge voor een 'openhartige, eerlijke, goedhartige vrouw'. In het Sittards zegt men *Doe höbs toch 'n Dutsje tóng in de mónjt* 'je kunt het toch vragen?' (1986),³ letterlijk: 'je hebt toch een Duitse tong in je mond?' *Zwijgen als een mof* werd sinds 1688 gebezigd voor 'hij staat met zijn mond vol tanden, hij weet niets te zeggen ter verdediging'; dit verwees waarschijnlijk naar het feit dat de moffen, ofwel Westfaalse landarbeiders, eenvoudige, zwijgzame types waren. Hun zwijgzaamheid werd wel als positieve eigenschap gezien: 'Dat waren luiden, die zwygen konden, als moffen, en die hy zyne gewigtigste geheimen zou durven toebetrouwen' (1735). Hoogduits spreken stond in de zeventiende eeuw dan weer minder in aanzien, gezien de spottende uitdrukking *Hoogduits spreken met het aangezicht zonder neus* voor 'winden laten' (1644).

Engels spreken (1858) of voluit *Engels spreken tussen de duim en de voorste vinger* (1877) staat voor 'rijk zijn, geld hebben'.⁴ De vraag *spreekt zij Engels?* zou men in de negentiende eeuw over een huwelijkskandidate hebben gesteld als eufemisme voor 'is zij goed van geld voorzien?' En in het Fries zei men omstreeks 1900 *dy faem sprekt/praet Ingelsk* 'dat meisje is rijk'.⁵ De spreekwoordenverzamelaar Harrebomée lichtte toe: 'Men gebruikt deze spreekwijze, wanneer er sprake is van een meisje te huwen, oorspronkelijk van de kwistige wijze, waarop de Engelschen doorgaans met hun geld omgaan.'⁶ De uitdrukking verwijst dus naar het bekende telgebaar waarbij men met de duim langs de wijs- en middelvinger wrijft om aan te duiden dat iets duur is, en dat het tellen van munten symboliseert. Het is moeilijk te achterhalen wanneer en waar een gebaar is ontstaan: het duimgebaar is in veel landen bekend, waaronder Engelstalige. Het feit dat wij het telgebaar *Engels spreken* noemen, kán erop wijzen dat we dit gebaar van de Engelsen hebben leren kennen, maar het kan ook zijn dat we het typerend vonden voor Engelsen.

In de Nederlandse variëteit zoals die in Zuid-Afrika werd gebezigd, duidde men met *Engels praten* iets anders aan: *hij het met hom Engels gepraat* (1899) werd in de Transvaal gebezigd voor 'hij heeft hem stevig aangesproken', ongetwijfeld verwijzend naar de vijandige omgangsvormen tussen de Nederlandstalige Boeren en de Britse bezetters. Later, in 1931, stond *hij praat Engels* voor 'hij is dronken', waarbij natuurlijk bedoeld is: hij spreekt onverstaanbaar met dubbele tong.

Schrijven

Ook het schrijven in een vreemde taal heeft geleid tot overdrachtelijke betekenissen: *een Engelse brief schrijven* of *lezen* (1899) of *een Griekse brief schrijven* (1923) is een eufemistische uitdrukking voor 'een dutje doen'. Het werd gebruikt als smoesje, en dat juist voor de talen Engels en Grieks gekozen werd, is veelzeggend: kennelijk gold het schrijven van brieven in deze talen bij uitstek als moeilijk en tijdrovend, moeilijker dan bijvoorbeeld het schrijven in het Frans of Latijn.

Een heel andere betekenis had *een brief schrijven naar Portugal* (1899), dat teruggaat op het veel oudere *naar Portugal gaan* (1643) of *daarheen gaan waar men de brieven naar Portugal bestelt* (1757); deze eufemistische uitdrukkingen betekenen namelijk 'naar het toilet

gaan', en ze zijn ontstaan als woordspeling, vanwege de klankovereenkomst tussen *Portugal* en *poort*, dat ook 'achterste' betekende. Het gaat dus niet om in het Portugees geschreven brieven.

Vloeken en liegen

Op vloeken rust een taboe. Heel erg vloeken wordt van oudsher voorgesteld als on-Nederlands: iemand die erg vloekt, volgt het voorbeeld van anderstaligen. *Hij zweert als een Turk* is al in 1700 genoteerd, en in de negentiende eeuw vinden we *vloeken als een Turk, als een Spanjaard, als een Portugees, als een Schot, als een Waal, als een Fransman en als een oude Franse soldaat*. In 1914 werd 'vloeken' omschreven als *een Frans paternoster bidden*, en in de Limburgse plaatsen As en Geulle zegt men *in het Frans bidden* of *Frans kallen* (letterlijk 'Frans spreken').⁷ De keuze voor de volken is ongetwijfeld ingegeven door geloofsovertuigingen: de Nederlandse protestanten distantieerden zich met deze uitdrukkingen van de islamitische Turken, van de katholieke Spanjaarden, Walen en Fransen, van de presbyteriaanse Schotten en van de joodse Portugezen: met *Portugezen* werden namelijk in die tijd de Sefardische joden uit Portugal aangeduid.⁸ Vergelijk ook de spreekwoordelijke uitdrukking *vloeken als een ketter* (1762).

Als men een eed aflegde, bekrachtigde men die vroeger door toe te voegen *gans Moren* 'bij alle Spanjaarden' (16de eeuw), *bij gans vijftien turken* (1645), *bij gans Britten* (17de eeuw) of *bij honderdduizend Fransozen* (17de eeuw): in deze periode waren de Spanjaarden, Turken, Britten en Fransen geduchte vijanden van de Republiek, en zweren bij zulke machtige volken zette de woorden kracht bij; de telwoorden versterkten het geheel nog eens extra. Vervolgens werden deze formules ook gebruikt als bastaardvloeken en uitroepen van verbazing of ongeloof, bijvoorbeeld *och, Gods vijftien Turken* en *o hondert vijftien Turken*.⁹

Mensen zijn van oudsher creatief in het verzinnen van bastaardvloeken en verwensingen, en in de oudste tijden verwensten we anderen graag naar een ver buitenland. Zo wenste men dat iemand *voor de Waalse donder* (1528) was, ofwel 'wegging, ten onder ging'

(*donder* staat voor 'duivel') of zei men *vaar voor alle Turken!* 'hoepel op' (17de eeuw). Een Kortrijkse verwensing luidde *ik wenste/wou dat hij op een hert naar Spanje reed* (1858), naar verluidt daterend uit of in ieder geval verwijzend naar de zestiende eeuw, toen de gevreesde hertog van Alva landvoogd van de Nederlanden was. De uitdrukking *loop naar de Fransen* (1858) ontstond als gevolg van de napoleontische bezetting van de Lage Landen omstreeks 1800. De uitdrukking was nog eind twintigste eeuw te horen in Tilburg.¹⁰

Ook voor liegen verwijzen we graag naar andere volken, met de suggestie dat die dit in hun taal veel beter kunnen. Over een leugenaar wordt sinds de negentiende eeuw gezegd *hij liegt als een Waal*, *hij liegt als een leger Franse soldaten* en *hij liegt als een Frans bulletin 'krant'*. Het laatste verwees naar de juichende berichtgeving van Franse kranten in de napoleontische tijd, en naar het feit dat de Franse overheid kranten vóór publicatie beoordeelde en goedkeurde, terwijl in de Republiek persvrijheid gold. In 1931 is de weinig complimenteuzere zegswijze genoteerd *als een Fransman geboren wordt, dan staat zijn mond naar 't liegen (of naar 't vloeken), zijn voet naar 't dansen en zijn hand naar 't stelen*.

Ook zei men wel *hij liegt als een Griek*, misschien vanwege het klinkerrijm, maar *Griek* had al in 1599 de betekenis 'bedrieger, vals-

speler'. Die betekenis is niet in het Nederlands verzonnen maar door de Romeinen gegeven aan het Latijnse *Graecus* en het denigrerend verkleinende *Graeculus*. Er bestond in de oudheid namelijk concurrentie tussen de Romeinen en de Grieken, en de Romeinen uitten dit door negatieve betekenissen aan de volkennaam *Griek* toe te kennen. Anderen namen dat over. Zo stond *Greek* in het zestiende-eeuwse Engels voor 'bedrieger', en een grappenmaker werd aangeduid als een *merry, mad of gay Greek*, vergelijk 'the merry Greekes' in *Troilus and Cressida* van Shakespeare.

Alleen over Duitsers wordt in positieve zin gezegd *Duits bloed kan niet liegen* (1858), omdat Duitsers de reputatie hadden dat ze zich hielden aan gemaakte afspraken en verdragen, en *dat is Duits* (1858) voor 'dat is oprecht'.

Van opscheppen tot openhartig zijn

Hierboven staan in totaal 58 uitdrukkingen waarin het bezigen van een andere taal een metaforische betekenis heeft, maar lang niet alle talen worden daarin even vaak genoemd, zo blijkt uit Figuur 14.

Taal bezigen	Aantal malen gebruikt als metafoor
Frans	23
Duits	8
Spaans	8
Engels	6
Turks	4
Latijn	3
Grieks	2
Portugees	2
Italiaans	1
Schots	1
totaal	58

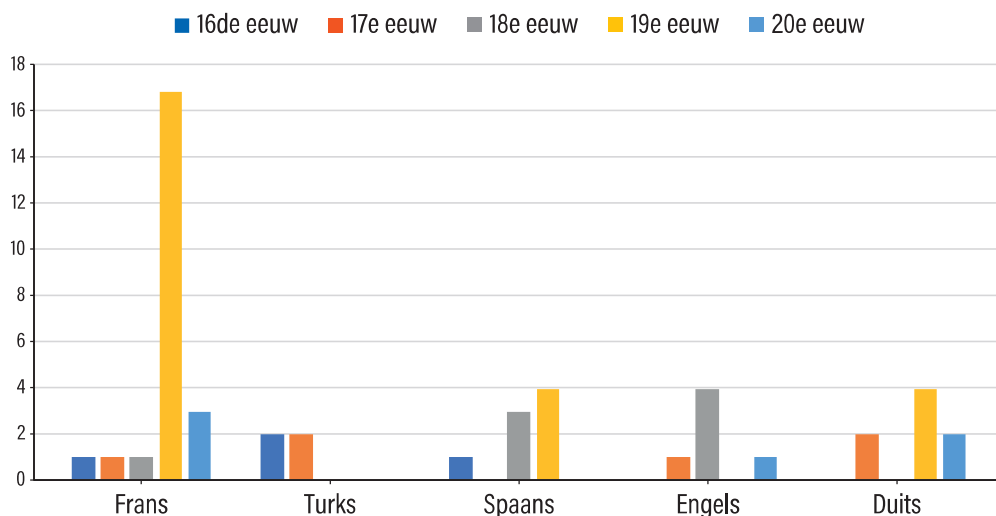
Figuur 14 Het aantal uitdrukkingen met een taal bezigen in figuurlijke zin, uitgesplitst naar taal

Bijna veertig procent van de uitdrukkingen betreffen het Frans. De meeste talen komen er in de uitdrukkingen niet al te best van af: zo staat *Frans* voor ‘opscheppen’, ‘liegen’ en ‘loze beloftes’, *Spaans* voor ‘vreemd, zonderling’ en *Latijn* voor ‘moeilijk leerbaar’. *Engels schrijven* is een hele klus, maar *Engels spreken* heeft de positieve betekenis ‘rijk zijn’. Alleen *Duits* heeft in de meeste contexten de positieve betekenis ‘oprecht, eerlijk en openhartig’.

Vloeken, verwensen en liegen worden gelinkt aan volken waarmee we in oorlog waren en die een ander dan het protestantse geloof aanhingen: de negatieve connotaties hadden dus weinig te maken met de taal die deze volken spraken.

Figuur 15 laat zien hoe oud metaforische uitdrukkingen zijn met de vijf meest genoemde talen (Frans, Turks, Spaans, Engels en Duits).

De oudste benamingen hebben betrekking op *Frans*, *Turks* en *Spaans* (vanaf de 16de eeuw) en *Engels* (vanaf de 17de eeuw), en ze wijzen op oud zeer: dit zijn de talen van de volken waartegen de Lage Landen in die periode streden. In de negentiende eeuw stijgt het aantal metaforische uitdrukkingen met *Frans* sterk, en dat zal een paar redenen hebben gehad: de naweeën van de napoleontische tijd hadden Frans en de Fransen niet geliefd gemaakt, in het zelfstandige België van na 1830 had Frans een sterke positie ten opzichte van het

Figuur 15 Chronologisch overzicht van figuurlijke uitdrukkingen voor het bezigen van Frans, Turks, Spaans, Engels en Duits

Nederlands, en steeds meer mensen kwamen via het onderwijs met Frans in aanraking (zie hoofdstuk 1), wat leidde tot een forse toename van het aantal benamingen voor slecht Frans in deze periode (zie hoofdstuk 2), maar ook in groeiend verzet tegen de Franse invloed.

Dat er in de negentiende eeuw ook nog nieuwe uitdrukkingen met *Spaans* ontstonden zal te maken hebben met de herinneringscultuur die in die periode werd gevoed door het opkomende nationalisme. *Duits* tot slot speelt vooral in de negentiende en twintigste eeuw een rol, toen de taalgebruikers, eveneens dankzij het nationalisme, het verschil tussen Nederlands en Duits (en Nederlandse en Duitse dialecten) sterker gingen ervaren.